Când vorbitorul nu are dreptate.
Câteva observaţii referitoare la „masculinitatea” limbii române

Cristinel MUNTEANU[*]

Keywords: *linguistic consciousness*; *Romanian language*; *tolerant masculinity*; *lexical signification*; *categorial signification*

1. În cele ce urmează, mi-am propus să discut despre unele manifestări – atât ocazionale, cât şi fixate prin tradiţie – ale conştiinţei vorbitorilor cu privire la „masculinitatea” limbii române. Nu va fi vorba de „competenţa lingvistică” propriu-zisă, ci de „conştiinţa lingvistică” a vorbitorilor. Ar trebui zis, mai degrabă, *conştienţă*, decât *conştiinţă*, dar deja, în limba română, sfera semantică a primului termen (utilizat mult mai rar) a fost înglobată în conţinutul celuilalt[1]. În aceste condiţii, voi întrebuinţa în continuare doar termenul *conştiinţă* pentru acele situaţii în care vorbitorul dovedeşte spirit critic în raport cu utilizarea limbii de către ceilalţi[2]. În astfel de împrejurări, vorbitorul „conştient” poate reacţiona în diverse moduri şi în mai multe grade: de la „strâmbatul din nas” la auzul unei expresii care „îi zgârie urechea”, până la luarea de atitudine, prin explicaţii şi comentarii „metalingvistice”.

1.1. Câteva precizări acum legate de titlul ales. Întrucât este cunoscut faptul că Eugeniu Coşeriu obişnuia să afirme că „vorbitorul are totdeauna dreptate”, ar putea să pară că eu intenţionez să îl contrazic pe acest savant. Nicidecum! Reproduc mai departe câteva formulări coşeriene:

> Aici eu aplic totdeauna un principiu foarte general: *vorbitorul are totdeauna dreptate ca vorbitor, nu ca lingvist, nu când începe să explice* [subl.n.]. Eu formulez aşa: limbajul e făcut de şi pentru vorbitori, nu de şi pentru lingvişti. Şi lingvistul trebuie să spună care este intuiţia vorbitorului ş.a.m.d. (Coşeriu 1996: 30);

> Şi vorbitorul, spuneam, ca vorbitor, nu ca lingvist, ci ca vorbitor, are totdeauna dreptate. Se înţelege, când începe să ne explice, atuncea nu-i dăm dreptate, fiindcă atuncea el devine lingvist şi în această calitate n-ar avea voie să greşească (Coşeriu 1994: 56).

---

[*] Universitatea „Danubius” din Galaţi, România (munteanucristinel@yahoo.com).

[1] În limba engleză, de pildă, distincţia dintre termenul *consciousness* (sinonim cu *awareness*) şi *conscience* este mult mai clară.

[2] Această conştiinţă lingvistică se poate manifesta şi în sens pozitiv, nu doar în sens negativ, atunci când vorbitorii apreciază felul în care semenii lor întrebuinţează „motivat” anumite cuvinte şi expresii, ţinând seama de semnificaţia originară a acestora, de simbolismul lor fonetic, de capacitatea lor de evocare etc. (vezi Munteanu 2013: 165–174). Până la un punct, raportul dintre «conştiinţa lingvistică» şi «competenţa lingvistică» (la toate cele trei niveluri ale limbajului, după Coşeriu) este similară relaţiei dintre «intelectul activ» şi «intelectul pasiv» (la Aristotel) sau – pe baze diferite – celei dintre «*consciousness*» ‘conştienţă’ şi «*mind*» ‘minte’ (la John Dewey).

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

Aşadar, un titlu mai precis, menit să preîntâmpine anumite confuzii, ar fi putut fi, în acest caz, *Când vorbitorul, ca lingvist naiv, nu are dreptate*... De altminteri, un însemnat discipol coşerian, Johannes Kabatek, a susţinut o teză de doctorat intitulată chiar *Die Sprecher als Linguisten*[3].

1.2. Partea a doua a titlului formulat de mine este o aluzie şi, întru câtva, o replică (mai concisă) la cartea Irinei Petraş, *Limba – stăpâna noastră. Încercare asupra feminităţii limbii române* (din 1999). Reluând o cercetare anterioară dedicată „masculinităţii tolerante" a limbii române (vezi Munteanu 2016), m-a interesat să discut, de data aceasta, şi despre un caz de „intoleranţă masculină", tocmai pentru a arăta în ce sens *nu* are dreptate vorbitorul în unele circumstanţe. Înainte de a discuta un atare exemplu, cred că se impune să fac unele precizări suplimentare referitoare la felul în care înţeleg eu noţiunea de „conştiinţă lingvistică", pe linia lingvisticii integrale coşeriene.

2. După cum se ştie, Eugeniu Coşeriu a avut contribuţii remarcabile şi în privinţa „deontologiei limbajului", adică a normelor care trebuie respectate pentru fiecare nivel al limbajului în parte: norma *congruenţei* la nivel universal; norma *corectitudinii* (*idiomatice*) la nivel istoric şi norma *adecvării* la nivel individual. În vorbire, aceste norme pot fi suspendate numai de jos în sus: norma adecvării poate suspenda (în anumite situaţii) norma corectitudinii, iar aceasta din urmă poate suspenda norma congruenţei. În acelaşi timp, Coşeriu identifică şi trei modalităţi prin care norma adecvării poate suspenda direct norma congruenţei: prin *metalimbaj*, prin *extravaganţă* (ce se manifestă îndeosebi în basme) şi prin *metaforă* (vezi Coşeriu 1994: 163–171).

2.1. Într-un capitol despre „motivarea contextuală a frazeologismelor" (din cartea mea *Frazeologie românească. Formare şi funcţionare*), am oferit mai multe exemple care frapează „sensibilitatea" unor receptori prin aceea că încalcă norma congruenţei (adică ceea ce se cunoaşte cu privire la „lucruri" în general)[4]. De pildă, un reporter relatează într-un articol cum un poliţist pe motocicletă a urmărit un şofer (aflat, pe cât se pare, în stare de ebrietate) şi cum şoferul cu pricina a reuşit să scape de urmărire, lăsându-l pe omul legii „cu ochii în soare". Dat fiind faptul că totul se petrecuse pe la miezul nopţii, vine („pe forum") şi replica promptă a unui cititor: „Interesant. *Azi noapte la 12* un poliţist pe motocicletă *a rămas cu ochii în soare*. Pffffff... Tare articolul!". Într-un documentar TV dedicat lumii animalelor, se spune, la un moment dat, că „rechinul *se întoarce* de la vânătoare *cu mâna goală*". La fel, dintr-o ştire TV aflăm că „în colectivitatea sa, femela-zimbru *are* în continuare *un cuvânt greu de spus*" ş.a.m.d. (vezi Munteanu 2013: 167–170). Nu avem de-a face aici cu o suspendare a congruenţei prin extravaganţă, întrucât universul de discurs în care sunt plasate respectivele enunţuri nu este cel al literaturii artistice. Cineva ar putea susţine că este vorba de o suspendare prin metaforă, de vreme ce expresiile idiomatice sunt (în cea mai mare parte a lor) nişte metafore la origine. În realitate,

[3] Vezi Johannes Kabatek, *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*, Tübingen, Niemeyer, 1996. Ulterior a apărut şi o versiune în galiciană: idem, *Os falantes como lingüistas. Tradición, innovación e interferencias no galego actual*, Vigo, Xerais, 2000.

[4] Pentru neputinţa unor vorbitori de a deosebi planul «lucrurilor» de planul «cuvintelor», vezi Dumistrăcel 1997: 245–251 (ale cărui exemple le-am comentat în Munteanu 2012: 27–28).

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

adică în sincronie, acestea nu mai sunt însă metafore, ci expresii fixe în cazul cărora desemnarea s-a transformat deja în semnificaţie.

2.2. Din păcate sau din fericire, unii vorbitori ori receptori nu-şi pot reprima întotdeauna simţul analizei lingvistice (sau „etimologice") când vine vorba nu numai de folosirea anumitor frazeologisme (judecate ca expresii libere), ci şi de alegerea unor nume proprii (considerate potrivite ori nepotrivite, din perspectiva semnificaţiei etimologice, pentru desemnarea unor persoane reale ori a unor personaje literare) sau chiar de utilizarea unor neologisme (a căror origine greacă ori latină, bunăoară, este transparentă pentru ei). Pe de altă parte, cei care „greşesc" (intenţionat) se pot apăra pretinzând că au ales numele personajelor în mod ironic, că au suprapus intenţionat universurile de discurs din necesităţi ludice (apelând la extravaganţă), că au întrebuinţat metafore etc. Judecând din perspectiva competenţei lingvistice deţinute ori dobândite, există un spectru larg de vorbitori, cu diferenţe graduale între ei: de la cei preocupaţi numai de cunoaşterea (parţială) a unei limbi istorice anume (şi a normelor de corectitudine specifice acesteia), care ignoră tradiţiile discursive şi posibilităţile de evocare ale cuvintelor şi frazeologismelor, până la cei care ţin seama de toate aceste lucruri, dovedind o bună stăpânire a normelor adecvării şi a congruenţei.

2.3. Se pare că (la modul ideal) există (1) vorbitori care posedă doar *conştiinţă lingvistică sincronică* şi (2) vorbitori care dezvoltă, în plus, o *conştiinţă lingvistică diacronică* sau (mai bine zis) *istorică*. Cei dintâi vor manifesta toată viaţa doar o *cognitio clara confusa* (după Leibniz; cf. Coşeriu 1996: 14–16); ceilalţi (exceptând cazurile în care vor deveni şi lingvişti, avansând către cunoaşterea reflexivă) vor manifesta în vorbire, ori de câte ori vor avea ocazia, o *cognitio clara distincta* (cf. Coseriu 1992: 229–234)[5]. Pentru aceştia din urmă, utilizarea limbii presupune (acolo unde se poate) un soi de „motivare secundă" (uneori chiar un fel de „conştiinţă artistică"). Nu este vorba aici de vechea opoziţie între *analogişti* şi *anomalişti* (sau de orientarea *physei* vs orientarea *thesei*), fiindcă nu mă refer la *motivarea* (naturală ori cauzală) *a semnului lingvistic*, ci la *motivarea utilizării unui anumit semn lingvistic* (în funcţie de intenţiile/scopurile comunicării)[6].

3. În continuare, voi prezenta un „studiu de caz", în care unui vorbitor conştiinţă lingvistică se vede că nu-i dă pace, silindu-l să reacţioneze chiar împotriva unor prevederi legale. Într-un articol întitulat *Zoe, fii bărbată! Despre medalia*

[5] De un tip de „diachronic awareness" ori „diachrony in synchrony" ca parte a unei „linguistic competence" a vorbitorilor discută recent şi José M. González (2015: 4), chiar dacă într-un alt sens decât cel avut în vedere de mine aici. González (care a consultat cartea lui E. Coşeriu, *Sincronía, diacronía e historia*) crede că el este creatorul sintagmei „diacronie în sincronie", fără să ştie că, de fapt, Eugeniu Coşeriu o folosise deja cu mult timp înainte. Astfel, referindu-se la limbile literare sau de cultură, Coşeriu spune (nu doar o dată) într-una dintre prelegerile sale ieşene că există „un fel de co-prezenţă a diacroniei în sincronie" (Coşeriu 1994: 56–57). Dar ideea în sine este afirmată, în alţi termeni, de Coşeriu chiar cu câteva decenii în urmă: undeva, de pildă, vorbeşte despre „una diacronía «subjetiva», o «diacronía de los hablantes»" (Coseriu 1981: 296–297; cf. şi Coseriu 1973: 136).

[6] Despre aceste aspecte am vorbit şi într-o comunicare susţinută la ultimul Congres Coşeriu (organizat de Universitatea din Potsdam, în 2015); vezi Cristinel Munteanu, *On the Importance of Coseriu's Three Types of Linguistic Competence for the Study of Phraseological Units*, care se va publica în curând, în Gerda Hassler, Thomas Stehl (Eds.), *Kompetenz – Funktion – Variation. Linguistica Coseriana V*, Frankfurt a.M., Peter Lang, 2017.

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

„Bărbăţie şi Credinţă”, publicat în rubrica *Opinii* a „Jurnalului de Argeş” (din 11.03.2015), gazetarul Cristian Vasile se arată scandalizat de următoarea situaţie:

> Cum poate avea un asemenea nume o decoraţie a statului român în anul de graţie 2015? De prima dată când am auzit termenul „bărbăţie şi credinţă”, cu ocazia decorării cms şef Petre Ioniţescu, mi s-a părut ceva în neregulă, ceva zgâria la urechi. Ei bine, stimaţi cititori, acum sunt lămurit. În opinia mea, chiar esenţa acestei decoraţii, denumirea, este neconstituţională. Pentru că în Constituţia României, la art 16, alin 1, scrie că „Cetăţenii sunt egali în faţa legii şi a autorităţilor publice, fără privilegii şi fără discriminări”. Ori [sic!] legea prin care se instituie medalia „Bărbăţie şi Credinţă” face taman o mare discriminare între bărbaţi şi femei[7].

Mai departe, autorul îşi exprimă indignarea bazându-se şi pe autoritatea „Dicţionarului” (DEX, pesemne):

> Dacă medalia este acordată unui bărbat, totul este în regulă. Un bărbat poate fi bănuit că are bărbăţie, adică „figurativ virilitate, vigoare, forţă, vitejie” sau chiar „organul genital masculin”, după cum exact scrie la Dicţionar. Dar ca să decorezi o femeie, s-o lauzi adică, spunând despre ea toate cele de mai sus, mi se pare o nesimţire. Pentru o doamnă, ar fi de înţeles dacă îţi dă cu geanta în cap. Ca să înţelegem mai exact, discriminarea ar fi la fel de mare (dar pe dos) şi dacă medalia s-ar numi „Feminitate şi Credinţă”.

Cunoaşterea (actualizată) a „lucrurilor”, adică a situaţiei prezente, impune refacerea echilibrului, dl Vasile solicitând nici mai mult nici mai puţin decât implicarea directă a preşedintelui Johannis în această afacere:

> Dar ce se potriveşte perfect pentru anul 1903 „sună ca dracu” în anul 2015. În 1903 femeile nu făceau parte din armată şi nici din poliţie, principalii furnizori de decorabili cu medalia Bărbăţie şi Credinţă. Nici măcar drept de vot nu aveau femeile, acesta căpătându-l abia în 1938, prin Constituţia lui Carol al II-lea. Nu întâmplător, marele Caragiale i-a pus în gură lui Tipătescu expresia „Zoe, fii bărbată”. Însă „O scrisoare pierdută” a lui Caragiale este o comedie, pe când medalia „Bărbăţie şi Credinţă” se presupune a fi un lucru foarte serios.

Aşadar, rezumând, Cristian Vasile găseşte complet inadecvată denumirea respectivei decoraţii/distincţii militare, întrucât acordarea acesteia unei femei ar constitui, în definitiv, un act de limbaj (performativ) ratat, ce contrazice flagrant firea lucrurilor. Mai mult decât atât, jurnalistul în cauză apreciază (după cum am văzut deja) că „discriminarea ar fi la fel de mare (dar pe dos) şi dacă medalia s-ar numi «Feminitate şi Credinţă»”. Oare aşa să fie? Viziunea românească tradiţională pare să fie mult mai tolerantă în această privinţă...

4. În literatura de specialitate există – aşa cum o menţionam mai sus – o carte scrisă de Irina Petraş, intitulată *Limba – stăpâna noastră. Încercare asupra*

[7] Ca să fim pe deplin edificaţi, autorul ne oferă şi informaţii suplimentare: „Medalia pentru bărbăţie şi credinţă, în prezent Medalia Bărbăţie şi Credinţă, este o medalie românească instituită prin Decretul Regal Nr. 2812 din 3 noiembrie 1903, modificat prin Înaltul Decret Regal Nr. 2523 din 12 octombrie 1904, care a fost conferită ofiţerilor şi agenţilor de poliţie care au dat dovadă de bărbăţie şi credinţă în îndeplinirea funcţiei. Medalia nu a mai fost acordată după 1947. În 2000, prin Legea nr. 29/2000 privind sistemul naţional de decoraţii al României, este reinstituită Medalia Bărbăţie şi Credinţă cu însemne de pace şi război” (Vasile 2015).

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

feminităţii limbii române (vezi Petraş 1999). Este vorba, mai degrabă, de o cercetare a „feminităţii gramaticale” a limbii române, de vreme ce autoarea pleacă frecvent de la deosebirile dintre genul gramatical şi genul natural în cazul raportului dintre cuvinte şi „lucrurile” ori fiinţele desemnate prin ele. Cercetarea în cauză (desfăşurată într-o manieră destul de liberă, sub forma unor capitole-eseuri) caută să demonstreze că limba română este mai feminină decât alte limbi, deoarece foarte multe substantive româneşti sunt de genul feminin acolo unde în alte limbi (de pildă, în franceză sau în germană) noţiunile respective se prezintă ca substantive masculine (eventual neutre). Ar rezulta, aşadar, că felul în care interpretează românii lumea datorează mult acestei viziuni lingvistice „feminine”. În ansamblu, încercarea Irinei Petraş – care este specializată în problemele literaturii, şi nu ale limbajului – mi se pare destul de modestă din punct de vedere ştiinţific (în pofida numeroaselor şi valoroaselor surse bibliografice utilizate). Dar meritoriu rămâne faptul că cineva s-a gândit să scrie o carte întreagă despre aşa ceva. Altminteri, observaţii de acest tip s-au făcut tot timpul: de exemplu, faptul că în limba română substantivul *adevăr* este la genul neutru (ori ambigen), deşi în greaca veche şi în latină termenii corespondenţi (*alétheia*, respectiv *veritas*) erau la genul feminin. Sau, mergând spre reprezentările culturale, faptul că în limba germană «soarele» (*die Sonne*) apare ca o femeie, în timp ce «luna» (*der Mond*) apare ca un bărbat, adică exact invers faţă de cum apar aceste „lucruri” în cultura şi limba română.

5. Într-un alt sens, se poate afirma la fel de bine că limba română este şi masculină sau că dovedeşte, cel puţin, o anumită „masculinitate” atât în privinţa gramaticii, cât şi a lexicului. Astfel, o masculinitate „dominatoare” poate fi remarcată, de pildă, în cazul utilizării unor forme de plural. Dacă într-o familie sunt patru *surori* şi se naşte apoi un *frate*, se va spune că în familie sunt cinci *fraţi* (deşi surorile formează deja o majoritate). Dacă într-o clasă există 29 de *eleve*, este suficient să vină un singur *elev*, ca să se vorbească apoi de o clasă cu 30 de *elevi*. Asemenea exemple (şi altele de un tip diferit) demonstrează, după părerea lui Eugeniu Coşeriu, că limbajul are propria sa logică[8]. Referindu-se la fenomenul neutralizării lingvistice, Coşeriu susţine că acesta

> are importanţă teoretică, pentru înţelegerea limbajului în general şi a limbilor, deoarece dezvăluie o logică specifică a limbajului, diferită de logica propriu-zisă şi de logica ştiinţelor. În logică, în ştiinţe şi în limbajele ştiinţifice, este valabil principiul contradicţiei, fapt pentru care opoziţiile între termenii de acelaşi nivel au forma următoare: A|non-A. Cu alte cuvinte, un lucru ori este „A” ori este „non-A” şi nu poate fi atât „A”, cât şi „non-A”. În schimb, în gândirea lingvistică (nu în gândirea prin intermediul limbajului, ci în gândirea intuitivă care creează şi care, în fond, *este* limbajul) nu e valabil acest principiu: „non-A” poate fi deopotrivă „A”, deşi nu invers („A” nu poate fi de asemenea „non-A”). Astfel, *ziuă* este „non-noapte” dar şi „non-noapte + noapte”; *om* este „non-femeie” şi deopotrivă „non-femeie + femeie”, adică „fiinţă umană în general”; singularul este „non-plural” şi de asemenea „non-plural + plural”, adică termenul extensiv pentru întreaga opoziţie de număr etc., în timp ce *noapte, femeie,* „pluralul” nu pot îngloba „contrariile” lor (Coşeriu 2000: 204).

[8] Se cuvine să îl amintim şi pe Otto Jespersen, care, înaintea lui Coşeriu, în cartea sa *Philosophy of Grammar* (din 1924), susţinea că există o „logică lingvistică” sau că „limbajul are o logică proprie” (Jespersen 1965: 331–332).

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

5.1. Eugeniu Coşeriu leagă de aceeaşi logică particulară a limbajului şi exemplele „gramaticale” de tipul celor pe care le-am dat mai sus (*soră* + *frate* = *fraţi*; *elevă* + *elev* = *elevi* etc.), afirmând explicit că

> acelaşi lucru se întâmplă în limbaj cu masculinul, care poate include femininul („*logodnicul*” + „*logodnica*” = „*logodnicii*”), în timp ce în gramatică „masculin” şi „feminin” sunt, firește, termeni exclusivi [trad. n.] (Coseriu 1977: 97).

Evident, există şi termeni generici („neutri” ca semnificaţie): *mamă* + *tată* = *părinţi*[9]; *fiu* + *fiică* = *copii*[10] (cf. Coşeriu 2000: 207). În general, această situaţie a masculinităţii gramaticale „dominante” este asemănătoare în toate limbile romanice. În schimb, în limba germană se întâlneşte o situaţie inversă, şi anume unele cazuri în care femininul poate include masculinul. De pildă, pluralul pronumelor personale de la persoana a treia coincide în germană cu femininul singular (*sie*). Iar faptul cel mai interesant este că, în aceeaşi limbă, termenul neutru pentru ‘frate + soră’ (adică pentru rom. *fraţi*), *Geschwister,* este derivat din *Schwester* ‘soră’, şi nu din *Bruder* ‘frate’ (*ibidem*: 203; cf. şi Jespersen 1965: 189).

5.2. Mergând spre nivelul lexical, deosebit de interesant mi se pare faptul că – în mai multe limbi, conform logicii mai sus menţionate – termenul generic *om* poate însemna atât ‘non-femeie’, cât şi ‘non-femeie + femeie’, adică ‘fiinţă umană în general’ (vezi Coseriu 1977: 70–71; Coseriu 2016: 119–121). Aşa stăteau lucrurile în limba latină, unde *homo* putea desemna atât fiinţa umană în general (deci, inclusiv femeia), cât şi bărbatul ca atare. Mai departe, în interiorul clasei, termenii pozitivi aflaţi în opoziţie erau *vir* ‘bărbat’ şi *femina* ‘femeie’. Aceste distincţii s-au păstrat şi în limba română: *om* înseamnă şi fiinţă umană în general, dar şi bărbat, în timp ce distincţiile suplimentare sunt date de termenii *bărbat*, respectiv *femeie*[11]. În schimb, în germană termenul generic este *Mensch*, în timp ce opoziţia de gen/sex se realizează prin cuvintele *Mann* şi *Frau*.

6. Oricât ar părea de ciudat, ideea de „masculinitate tolerantă” a limbii române este dovedită chiar de utilizarea cuvântului *bărbat*. Înainte de a arăta cum s-a ajuns la o atare situaţie, este necesar să prezint ce s-a petrecut (de la latină la română) cu conţinutul semantic al cuvântului *om* (< lat. *homo*), care a acumulat între timp şi alte accepţii.

6.1. Am precizat deja că limba română nu a moştenit lat. *vir* ‘bărbat’. Trebuie spus, însă, că româna a păstrat un derivat de la *vir*, şi anume pe *vârtute* (< lat. *virtus, -utis*, de unde şi fr. *vertu*), însemnând ‘putere, vigoare, curaj’ (cf. şi v.gr. *andreía* ‘bărbăţie, curaj’ < *anér* ‘bărbat’; vezi diferitele implicaţii la Meillet 1965: 273, unde este discutat şi modul în care lat. *virtus* a fost afectat de v.gr. *areté*).

Dispărând *vir*, termenul generic *homo* va fi câştigat şi ceva din înţelesurile celui dintâi. Aşa se explică de ce, în limba populară, *om* cunoaşte o serie de particularizări semantice:

(1) *om* cu sensul de ‘bărbat’, în opoziţie cu *femeie* (opoziţie de sex);

[9] În alte limbi, pentru semnificaţia ‘părinţi’, vezi it. *genitori*, fr. *parents*, germ. *Eltern* etc.

[10] În alte limbi, pentru ‘fiică + fiu’, vezi fr. *enfants*, germ. *Kinder*, engl. *children* etc.

[11] Distincţiile s-au păstrat, însă ultimii doi termeni, *vir* şi *femina*, au fost înlocuiţi. Astfel, *bărbat* provine din lat. *barbatus* ‘cu barbă’, în timp ce *femeie* provine din lat. *familia* (deci, fără legătura cu lat. *femina*).

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

(2) *om*, cu sensul de ‘soţ’ (cf., pentru franceza populară, şi Meillet 1965: 277–278)[12].

6.2. La rigoare, dacă semnificatul lingvistic exprimă (în calitatea sa de concept) universalul şi dacă universalul este legat obligatoriu (după cum ne învaţă Aristotel) de necesar, atunci ne putem întreba ce anume defineşte esenţa omului, care este calitatea *sine qua non* ce condiţionează plasarea unor indivizi în «clasa omului», care este raţiunea (*quid*-itatea) pentru care numim *om* omul.

6.2.1. Definind «omul», filosofia ne-ar spune că este „fiinţa raţională” sau „fiinţa cuvântătoare” (adică dotată cu *lógos*, ce înseamnă deopotrivă ‘raţiune’ şi ‘limbaj’) ori „animalul politic (şi social)”, ori, eventual (cum ar cere şi antropologii), „fiinţa bipedă” ş.a.m.d. Numai că, iată, creându-şi şi transformându-şi limba, simplul vorbitor nu prea ţine seama de filosofie sau de ştiinţă, bazându-se în delimitarea realului pe intuiţie.

6.2.2. Intuiţia vorbitorului comun nu are în vedere, în cazul cuvântului *om* (adică al semnificatului/conceptului acestuia), nici inteligenţa, nici socialul, nici mersul biped (şi, pesemne, nici bunătatea) ca atribute necesare ale «omului». Trăsătura determinantă pare să fie «bărbăţia», în sensul de ‘curaj’ sau de ‘putere fizică/vigoare’. Desigur, este o viziune mai degrabă misogină, nedreaptă, însă nu în totalitate. Intuiţia aceasta (dusă la extrem, totuşi) este atestată, pentru un grai românesc, de Traian Herseni:

> În Ţara Oltului, *om* propriu-zis se chema numai bărbatul, nu şi femeia, dar numai *bărbatul însurat*, nu şi feciorul sau băiatul, iar din bărbaţii însuraţi, de regulă numai cei „în puterea vârstei”, nu şi moşnegii sau bătrânii (*apud* Brâncuş 2004: 133).

6.3. Ziceam că perspectiva nu este în totalitate nedreaptă, întrucât ideea de «bărbăţie», în viziune românească, a încetat demult să se refere exclusiv la bărbaţi. Într-un material (*Bărbat bătrân*?) dedicat sărbătoririi lingvistului Al. Graur (la împlinirea vârstei de 85 de ani), Ion Coja a dovedit că o formulă precum *bărbat bătrân* contrazice normele limbii române:

> Aşadar, în „concepţia” limbii române esenţa *bărbatului* este *bărbăţia*, adică nu masculinitatea, apartenenţa la sexul masculin, ci bărbăţia, forţa, vigoarea, curajul (Coja 2003: 347–351).

6.3.1. De vreme ce bătrâneţea este asociată cu slăbiciunea (nu doar cu înţelepciunea), am avea de-a face cu o contradicţie în termeni, cu o incompatibilitate logico-semantică. Mai mult decât atât, în româneşte se poate spune *femeie bărbată*, iar verbul *a îmbărbăta* şi adverbul *bărbăteşte* se aplică foarte bine şi în cazul femeilor, copiilor etc. Până şi câinii pot fi „mai bărbaţi” (cum găsim în versurile din balada populară *Mioriţa*: „Şi câni mai bărbaţi...”).

6.3.2. Cineva ar putea obiecta că sintagma *femeie bărbată* este una fie greşită, fie utilizată ironic (vezi *supra*, **3**). Aceasta fiindcă actualmente mai toată lumea se raportează la un citat dintr-o comedie scrisă de Caragiale. Este vorba de cunoscuta replică rostită de personajul Tipătescu, care, de emoţie, adresându-se amantei panicate,

[12] Sensuri pe care *homo* le dezvoltase încă din latina dunăreană, după cum o atestă o serie de inscripţii balcanice; şi italiana populară, şi franceza populară prezintă aceleaşi semnificaţii speciale ale lui *uomo*, respectiv *homme* (cf. Brâncuş 2004: 132–133).

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

pare că nu-şi găseşte pe moment cuvintele potrivite: „Zoe! Zoe! Fii *bărbată*...” (I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, actul IV, scena V). În realitate, contextul comic transmite impresia că adjectivul *bărbată* este întrebuinţat nefiresc. Aşa se întâmplă şi în parodia *Chinurile lui Ulise*, scrisă de G. Topîrceanu: „Deci cam în chipul acesta plângând cu *bărbată* strigare/ Bietul Ulise gemea, gata să sară în valuri”[13]. Alteori, însă, într-un alt context, replica este cât se poate de normală. Într-un basm popular cules de un contemporan al lui Caragiale, Petre Ispirescu, un voinic îi spune mamei (care îl implorase să nu plece într-o călătorie periculoasă) următoarele: „Fii *bărbată*, mamă, ţine-ţi firea până mă voi întoarce, şi ai să fii veselă şi sănătoasă ca piatra, după ce vei bea apă vie” (P. Ispirescu, *Voinicul cel fără de tată*).

7. Cred că discuţia ar spori în claritate dacă am apela la o altă distincţie coşeriană, cea dintre «semnificat lexical» şi «semnificat categorial». *Semnificatul lexical* este semnificatul de bază, care se referă la ceea *ce* este intuit ori captat (prin aprehensiune) în realitatea extralingvistică (de pildă, „modul-de-a-fi-alb” sau „modul-de-a-fi-negru”), în timp ce *semnificatul categorial* se referă la *cum* este intuită esenţa în cauză (ca adjectiv, substantiv, verb sau adverb; doar aceste patru posibilităţi există). Bunăoară, în spaniolă, pentru astfel de semnificate lexicale, există toate cele patru tipuri de semnificate categoriale: *blanco, blancura, blanquear* şi *blancamente*, respectiv *negro, negrura, negrear* şi *negramente* (vezi Coseriu 2016: 67–68). Ceea ce este comun tuturor celor patru termeni din cele două serii reprezintă semnificatul lor lexical. Este necesar să adăugăm că întotdeauna semnificatul lexical trebuie să se prezinte într-o limbă, mai întâi, ca un anumit semnificat categorial primar. Aşadar, semnificatul lexical trebuie să apară fie ca substantiv, fie ca adjectiv etc., ceilalţi termeni dintr-o eventuală serie obţinându-se apoi de la acesta prin conversiune sau prin derivare (*ibidem*: 69).

8. Aşadar, în limba română actuală, în cazul cuvântului *bărbat* ar trebuie să distingem deja două semnificate lexicale (unul luat ca substantiv, iar celălalt ca adjectiv), fiecare dezvoltând apoi propria serie de semnificate categoriale.

8.1. Avem surprinsă mai întâi ideea sau noţiunea de ‘masculinitate’ în substantivul *bărbat*$_1$ (care provine din adjectivul lat. *barbatus*, care la origine însemna ‘înzestrat cu barbă’, ca atribut al masculinităţii). De la acesta s-a format ulterior substantivul *bărbăţie*, cu sensul exclusiv de ‘înzestrare sexuală’. Utilizat fie ca substantiv (cel mai adesea), fie ca adjectiv, cuvântul *bărbat*$_1$ nu se asociază cu sexul feminin decât în mod peiorativ. De altminteri, în asemenea cazuri este preferat derivatul *bărbătoasă*. Se zice despre o fată sau despre o femeie că este *o fată/femeie bărbătoasă*, atunci când înfăţişarea sa fizică se apropie de cea a unui bărbat.

8.2. În adjectivul *bărbat*$_2$ avem surprinsă ideea sau noţiunea de ‘curaj’. Acest semnificat lexical, creat sub formă adjectivală ca semnificat categorial primar, a produs ulterior toate cele patru semnificate categoriale posibile: substantivul *bărbăţie* ‘curaj’, verbul *a îmbărbăta* ‘a încuraja’, adjectivul *bărbătesc* şi adverbul *bărbăteşte*. Curajul fiind o virtute general umană, o atare calitate poate fi identificată şi în cazul femeilor; de aceea, toate aceste cuvinte derivate pot fi asociate cu termeni care desemnează sexul feminin ori un anumit comportament feminin.

[13] Într-adevăr, în traducerea (parodiată de Topîrceanu) oferită de George Murnu *Odiseei* lui Homer, apare frecvent adjectivul *bărbată*, asociat fie cu *inimă*, fie cu *sine* (cel mai adesea), fie cu *fire*, dar nu şi cu *strigare*.

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

9. Referindu-ne la „masculinitatea tolerantă” a limbii române, am avut în vedere o posibilitate lingvistică, concretizată şi în norma limbii noastre. În realitate, în acest caz, nu limba română în sine este tolerantă, ci vorbitorii de limbă română, a căror conştiinţă lingvistică a putut accepta fără probleme ca o virtute umană (preponderent masculină), desemnată printr-un termen specific masculinităţii (şi prin derivatele acestuia), să fie atribuită – sub acelaşi nume şi fără vreo nuanţă peiorativă – şi sexului feminin. Nu ar fi singura situaţie de acest tip. Să ne reamintim că în limba ebraică cuvântul care înseamnă ‘femeie’, *ishah*, este un derivat de la cuvântul *ish* ‘bărbat’ (de vreme ce Eva însăşi luase naştere din coasta lui Adam). De altminteri, şi în limba latină există termenul *virago* (însemnând ‘femeie războinică, eroină, amazoană’), care s-a format de la lat. *vir* ‘bărbat’. De aceea, traducând *Biblia* în latineşte în sec. IV d.Hr., Sf. Ieronim întrebuinţează în *Vulgata* lui cuvintele *Vir* pentru ‘bărbat’ şi *Virago* pentru ‘femeie’, tocmai pentru a reda jocul de cuvinte din *Geneza* (2:23), *ish* > *ishah*. Se cuvine să observăm, însă, că în româneşte paradigma este completă, deoarece întâlnim aici toate semnificatele categoriale posibile pentru noţiunea de ‘curaj’ pornind de la cuvântul *bărbat*.

10. Circulă prin studiile de semiotică un aforism de sorginte chinezească (atribuit, de regulă, lui Confucius) care sună – cu uşoare variaţiuni – cam aşa: „Când înţeleptul arată spre lună, idiotul se uită la degetul acestuia”. Specialiştii domeniului au adaptat zicala, adăugând că, într-o asemenea împrejurare, cel care se uită la deget este fie idiot, fie... semiotician. Excluzând idiotul din această discuţie, fiindcă nu se pune aici problema neînţelegerii codului întrebuinţat, nu-mi rămâne decât să spun că – *mutatis mutandis* – cel care se uită (cu lupa, eventual) la cuvinte este fie „lingvistul naiv”, fie lingvistul profesionist. Deşi cel dintâi greşeşte frecvent în explicaţiile sale, ceea ce îl animă este o stare care îl însufleţeşte şi pe cel de-al doilea, şi anume mirarea, darul de a se minuna în faţa lucrurilor pe care alţii le iau ca atare.

Bibliografie

Brâncuş 2004: Grigore Brâncuş, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă şi cultură românească*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Fundaţiei „România de Mâine”.

Coja 2003: Ion Coja, *Îndreptarea îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Iaşi, Editura Junimea.

Coseriu 1973: Eugenio Coseriu, *Lezioni di linguistica generale*, Torino, Editore Boringhieri.

Coseriu 1977: Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.

Coseriu 1981: Eugenio Coseriu, *Lecciones de lingüística general*, Madrid, Editorial Gredos.

Coseriu 1992: Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Editorial Gredos.

Coşeriu 1994: Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, supliment al publicaţiei „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, seria A. Lingvistică, Iaşi.

Coşeriu 1996: *Lingvistica integrală*, Interviu cu Eugeniu Coşeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Coşeriu 2000: Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura Arc.

Coseriu 2016: Eugenio Coseriu, *La semántica en la lingüística del siglo XX. Tendencias y escuelas*, Prólogo: Gregorio Salvador, Edición e Introducción: Maximiano Trapero, Madrid, Arco/Libros.

Dumistrăcel 1997: Stelian Dumistrăcel (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu), *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iaşi, Editura Academiei Române.

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)

González 2015: José M. González, *Diachrony in Synchrony*, în idem (ed.) *Diachrony. Diachronic Studies of Ancient Greek Literature and Culture*, Walter De Gruyter GmbH, p. 1–14.

Jespersen 1965: Otto Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, New York, The Norton Library.

Meillet 1965: A. Meillet, *Le nom de l'homme*, în idem, *Linguistique historique et linguistique générale* [tome I], Paris, Librairie Honoré Champion, p. 272–280.

Munteanu 2012: Cristinel Munteanu, *Ancheta dialectală ca dialectică* sui generis *(sau despre un alt fel de Socrate)*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Seria Filologie, Bacău, nr. 28, p. 25–28.

Munteanu 2013: Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare şi funcţionare*, Iaşi, Institutul European.

Munteanu 2014: Cristinel Munteanu, *Problema «semnificatului unitar» la Eugeniu Coşeriu (cu o aplicaţie la cuvântul* ***român****)*, în Acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov (editori), *Lucrările celui de-al cincilea simpozion internaţional de lingvistică, Bucureşti, 27–28 septembrie 2013* (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 564–580.

Munteanu 2016: Cristinel Munteanu, *On the Tolerant Masculinity of the Romanian Language*, în Andy Puşcă, Constantin Sandache, Fănel Teodoraşcu (Eds.), *Sexism – Topical Issues. Case Studies. Perspectives*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2016, p. 113–121.

Petraş 1999: Irina Petraş, *Limba – stăpâna noastră. Încercare asupra feminităţii limbii române*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă.

Vasile 2015: Cristian Vasile, *Zoe, fii bărbată! Despre medalia „Bărbăţie şi Credinţă"*, în „Jurnalul de Argeş", http://www.jurnaluldearges.ro/index.php/actualitate/item/12315-zoe-fii-barbata-despre-medalia-barbatie-si-credinta (11.03.2015).

When the Speaker Is Not Right. Some Remarks Regarding the "Masculinity" of the Romanian Language

In this article I have tried to discuss about those speakers who do not accept the others' speech as it is, and who criticize it, despite the fact that they are not professional linguists. According to Eugenio Coseriu, in such situations they manifest themselves as "naive linguists", often subject to mistakes in their explanations. That is the reason why I thought it necessary to treat firstly, *in extenso*, the concept of "linguistic consciousness", presenting, as a sample, a study case referring to the "masculinity" of the Romanian language. At the same time, in order to fight back some prejudices of non-linguist speakers, I have dealt with the "masculinity" of the Romanian language from the Coserian integral linguistics point of view. Taking certain linguistic facts as a starting point, one can discuss either about the femininity or masculinity of the Romanian language (or of other historical languages). What is more, it has been noticed that language in itself seems to function according to a special logic, different from the logic of science. I aim to prove the fact that the Romanian language is characterized, at least in one respect, by a "tolerant masculinity", since it allows the use of the variable adjective *bărbat* 'manlike' for the feminine sex as well. In addition, unlike other languages, there is a complete paradigm in Romanian of the categorial significations (adjective, noun, verb and adverb), *bărbat/bărbătesc*, *bărbăţie*, *a îmbărbăta*, *bărbăteşte*, which were formed from the lexical signification of the notion of 'courage', rendered by the Romanian term *bărbat* 'man'.

BDD-A28145 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:53 UTC)